

Horizontalni učinek nekaterih človekovih pravic Listine Evropske unije o temeljnih pravicah skozi sodno prakso Sodišča Evropske unije

*Suzana Pecin**

POVZETEK

Pravo Evropske unije sprva ni predvidevalo varstva človekovih pravic, kljub temu pa to Sodišča Evropskih skupnosti ni oviralo, da je razlagalo človekove pravice kot splošna načela prava Evropskih skupnosti. Mejniki je zadeva Stauder. Pozneje pa se Sodišče v zadevi Schmidberger, ko tehta med ekonomsko svoboščino in človekovo pravico, odloči, naj prevlada slednja. Navedena sodna praksa med drugim vodi tudi v sprejetje Lizbonske pogodbe, ki Listini Evropske unije o temeljnih pravicah, kot delu primarnega prava Evropske unije, podeli zavezujočo naravo. Nedavna sodna praksa Sodišča Evropske unije pa gre še dlje, in sicer posameznikom zagotovi, da lahko uveljavljajo človekove pravice v sporu zoper druge subjekte zasebnega prava. To obveznost naloži tudi nacionalnemu sodišču. Približevanje pravnega reda Evropske unije posamezniku, tudi skozi horizontalni učinek človekovih pravic, kot jih zagotavlja Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, bo zagotovilo njegovo učinkovitost in odpravilo poslednje vrzeli v federalni naravi Evropske unije, ki že danes ustreza netipični obliki federalne države.

Ključne besede: pravo človekovih pravic v Evropski uniji; temeljne pravice; sodna praksa Sodišča Evropske unije; doktrina drittwirkung v Listini Evropske unije o temeljnih pravicah.

* Univerzitetna diplomirana pravica / LL.M. (Luksemburg) / doktorska študentka na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani / študentka francistike in nemcistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani / pravnik analitik na Banki Slovenije, Služba za reševanje. Stališča avtorice so njena osebna in ne odražajo stališč institucije, pri kateri je zaposlena.

Uvod

Obstoj netipične oblike federalne države Evropske unije (v nadaljevanju EU) v primeru kooperativnega federalizma je mogoč zgolj ob predpostavki, da avtonomni pravni sistem EU vsebuje zrel sistem varstva človekovih pravic v EU. Namreč omejevanje in nadziranje oblasti EU je treba dosegati na način, da je posameznikom zagotovljeno sodno varstvo človekovih pravic. Proces federalizacije EU mora biti prepleten s procesom humanizacije, ki je odraz obstoja učinkovitega prava človekovih pravic v EU.¹

Sodno iztožljivo varstvo človekovih pravic ni bilo predvideno v ustanovnih pogodbah EU vse do sprejetja Lizbonske pogodbe. Danes katalog človekovih pravic, kot obstoji v Listini EU o temeljnih pravicah (v nadaljevanju Listina EU),² tvori del primarnega prava EU. Kljub temu pa se razvoj prava človekovih pravic v EU prične s trenutkom, ko je Sodišče Evropskih skupnosti sprejelo zadevo *Stauder* leta 1969, v kateri je prvič opredelilo človekove oziroma temeljne pravice za splošna načela prava Evropske skupnosti ter določilo, da samo zagotavlja njihovo varstvo.³ Nato je v zadevi *Internationale Handelsgesellschaft* odločilo, da bi uporaba pravil ali temeljnih načel nacionalnega prava pri odločanju o veljavnosti aktov institucij tedanje Evropske skupnosti imela negativen učinek na enotnost in učinkovitost prava te Skupnosti, zato je treba veljavnost teh pravnih aktov presojati glede na pravo Evropske skupnosti in ne tudi glede na nacionalno pravo.⁴ Posledica sprejete odločitve je bil nadaljnji razvoj načela nadrejenosti oziroma primarnosti prava EU, iz česar je izhajalo, da nacionalna sodišča ne smejo formalnopravno presojati skladnost skupnostnega prava z nacionalnim ter prepoved prevlade nacionalnega ustavnega prava nad pravom Evropske skupnosti.⁵ Sodišče Evropske skupnosti je odločilo, da varuje človekove pravice, ki so sestavni del splošnih pravnih načel Evropske skupnosti, te pa so utemeljene na skupnem ustavnem izročilu članic, ki mora biti skladno s strukturo in cilji Evropske skupnosti.⁶

Kasneje je Sodišče Evropskih skupnosti v zadevi *Schmidberger* ugotavljalo, ali je dajanje prednosti spoštovanju človekovih pra-

¹ Lenaerts, 2000. Več o pravu človekovih pravic v EU glej Arnulf, 2006; Amato, Ziller, 2007.

² Listina Evropske unije o temeljnih pravicah. UL C 202, 7. 6. 2016, str. 389–405.

³ SEU *Stauder proti mestu d'Ulm – Sozialamt*, C-29/69, 12. 11. 1969, tč. 7. Izraza temeljne pravice in človekove pravice uporabljam kot sinonima.

⁴ SEU *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, 17. 12. 1970, tč. 3.

⁵ Claes, 2006, str. 8.

⁶ SEU *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, 17. 12. 1970, tč. 4.

vic dopusten cilj, s katerim je mogoče opravičiti izjemo od ekonomskih svoboščin, zagotovljenih s pravom Evropske skupnosti.⁷ Tehtalo je med pravico do svobodnega izražanja in zbiranja ter prostim pretokom blaga, pri čemer ju je razlagalo kot hierarhično enaki. Poudarilo je, da imajo pri presoji izdaje dovoljenja nacionalni organi široko polje proste presoje, ter zapisalo, da je zagotavljanje varstva človekovih pravic opravičljiv cilj za omejitev doma ekonomskih svoboščin prava Evropske skupnosti, če zadostuje naravi sorazmernostnega ukrepa.⁸ V tej zadevi *Schmidberger* je Sodišče Evropskih skupnosti odločilo tako, da je človekove pravice postavilo ob bok ekonomskim svoboščinam, ki *de facto* opredeljujejo meje temeljnim svoboščinam.⁹

Menim, da je predvsem Sodišče EU zaslužno, da je skozi svoje delovanje do današnjega dne razvijalo pravo človekovih pravic EU na način, da je to področje prava EU razvilo do stopnje, primerljive s pravom človekovih pravic, kot to obstaja na nacionalni ravni in v Svetu Evrope. Pravo človekovih pravic v pravnem redu EU je zato treba označiti za zrel sistem varstva človekovih pravic.

Sodna praksa Sodišča EU je postopno vodila v sprejetje Listine EU. To pomeni, da se narava EU, ki je bila sprva zgolj združenje držav članic, močno spreminja. EU od podelitve zavezujoče navedbe Listini EU v središče pravnega in sodnega sistema EU postavlja posameznika, tudi tako, da mu omogoča učinkovito uveljavljanje človekovih pravic, ki izvirajo iz Listine EU. V nadaljevanju kratko predstavim dve sodbi Sodišča EU, v katerih je določilo, da imajo nekatere človekove pravice, kot so predvidene v Listini EU, horizontalni učinek.¹⁰

Horizontalni učinek človekovih pravic Listine EU

Listina EU je s sprejetjem Lizbonske pogodbe postala del za-

⁷ SEU *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Republik Österreich*, C-112/00, 12. 6. 2003.

⁸ *Ibid.*, tč. 93.

⁹ SEU *Laval un Partneri Ltd proti Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Svenska Byggnadsarbetareförbundets avdelning 1, Byggettan in Svenska Elektrikerförbundet*, C-341/05, 18. 12. 2007, tč. 91, 99 in 103; SEU *International Transport Workers' Federation in Finnish Seamen's Union proti Viking Line ABP in OÜ Viking Line Eesti*, C-438/05, 11. 12. 2007, tč. 42–44 in 74. V omenjenih sodbah je Sodišče EU priznalo pravico do kolektivnega ukrepa kot človekovo pravico, ki je omejevala temeljno svoboščino opravljanja storitev v EU.

¹⁰ O doktrini *drittwirkung* v sodni praksi Sodišča EU pišejo teoretiki (glej na primer Frantziou, 2019).

vezujočega primarnega prava. Načeloma velja, da je mogoče pravicam, ki izhajajo iz primarnega prava EU, pripisati naravo neposrednega učinka,¹¹ vendar je bilo vprašljivo, ali je mogoče enako ugotoviti o naravi človekovih pravic, kot izhajajo iz Listine EU. Namreč njen prvi odstavek 51. člena predvideva, da se Listina EU uporablja zgolj za institucije, organe, urade in agencije EU ob spoštovanju načela subsidiarnosti ter za države članice, ko te izvajajo pravo EU. Subjektov zasebnega prava Listina EU ne omenja *expressis verbis*, kar praviloma pomeni, da ni jasno, ali je mogoče njene določbe uporabiti tudi v zasebnopravnih razmerjih.

Nekatere človekove pravice, kot so danes vsebovane v Listini EU, so institucije, agencije in organe EU ter države članice zavezovale že pred letom 2000, saj so tvorile, kot del pravnega reda EU, splošna pravna načela.¹²

Mnogo teoretikov je menilo, da Listine EU ni mogoče uporabiti tudi v zasebnopravnih razmerjih med posamezniki. Načeloma je temu sledila tudi sodna praksa Sodišča EU. Izključitev izrecne ureditve, da človekove pravice, kot izhajajo iz Listine EU, učinkujejo v zasebnopravnih razmerjih, je treba pripisati državam članicam, ki se niso pripravljene odpovedati svojim suverenim pravicam. Zaradi bojazni, da Lizbonska pogodba ne bi bila sprejeta, Listina EU ni izrecno predvidela uporabe v zasebnopravnih razmerjih med posamezniki.¹³

Sodna praksa Sodišča EU je pričela z razvojem neposrednega učinka nekaterih človekovih pravic med zasebnimi subjekti, kot so te predvidene v Listini EU. Tako je Sodišče EU v zadevi *Egenberger*, ko je razlagalo drugi odstavek 4. člena Direktive 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu¹⁴ v zvezi z 9., 10. in 47. členom Listine EU, odločilo o sporu med gospo Egenberger in Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung, ko je zoper slednje naperila odškodninski zahtevek, ker je menila, da je bila v postopku zaposlovanja diskriminirana

¹¹ Sodišče Evropskih skupnosti je odločilo, da ima načelo enakega plačila moških in žensk za enako delo horizontalni neposredni učinek v zadevi SEU *Gabrielle Defrenne proti Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*, C-149/77, 15. 6. 1978.

¹² Več Kaila, 2012, str. 292; Sever, 2018, str. 51–53. Sever omeni, da na področju prava človekovih pravic v EU obstaja več pravnih virov, tj. splošna pravna načela in Listina EU. Problemizira dejstvo, da je lahko obseg varstva pravic različen, če je njihovo varstvo uveljavljeno na podlagi splošnega pravnega načela ali Listine EU. Namreč splošno pravno načelo nudi širše varstvo, kot izhaja iz Listine EU.

¹³ Več Lenaerts, 2012, str. 375–376; Craig, 2013, str. 208–209.

¹⁴ Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. UL L 303, 2. 12. 2000, str. 16–22.

na podlagi vere.¹⁵ Sodišče EU je opozorilo, da mora nacionalno sodišče pri tehtanju med pravico posameznika do prepovedi diskriminacije na podlagi vere pri zaposlitvi in pravico do avtonomije cerkva ali drugih javnih ali zasebnih organizacij, katerih etika temelji na veri ali prepričanju, paziti, da glede na naravo zadevnih dejavnosti predstavlja vera oziroma prepričanje bistveno, legitimno in upravičeno poklicno zahtevo. V primeru, ko poklicna zahteva ustreza tudi načelu sorazmernosti, je ta upravičena. Sodišče EU je razsodilo, da je prepoved vsake diskriminacije zaradi vere ali prepričanja, določena v prvem odstavku 21. člena Listine EU, kot splošno načelo prava EU zavezujoče narave. Po svoji naravi se načeloma ne razlikuje od drugih določb ustanovne pogodbe EU, ki prepovedujejo diskriminacijo iz drugih razlogov. Tako mora nacionalno sodišče, ki odloča v sporu med posameznikoma, če nacionalnega prava ne more razlagati skladno z drugim odstavkom 4. člena Direktive 2000/78/ES, v okviru svojih pristojnosti zagotoviti sodno varstvo, kot za pravne subjekte izhaja iz 21. in 47. člena Listine EU. Tako naj zagotovi polni učinek slednjih členov, čeprav ima to za posledico, da po potrebi ne uporabi določbe nacionalnega prava.

Podobno je Sodišče Evropskih skupnosti odločilo v zadevi *Mangold*, ko je prav tako razlagalo Direktivo 2000/78/ES, v času trajanja implementacijskega roka za prenos direktive v nacionalno zakonodajo.¹⁶ Odločilo je, da bo pripoznalo neposredni učinek splošnemu načelu prepovedi diskriminacije na podlagi starosti v postopku zaposlovanja med subjektoma zasebnega prava. Zato je nemško Zvezno ustavno sodišče presojalo, ali je mogoče odrediti učinek v nemškemu pravnemu redu sodbi, v kateri je Sodišče Evropskih skupnosti pripoznalo horizontalni neposredni učinek pravice do prepovedi diskriminacije na podlagi starosti, katero je opredelilo kot splošno načelo prava Evropske skupnosti.¹⁷ Zvezno ustavno sodišče ni ugotovilo, da je sodba *ultra vires*, vendar je opozorilo na pristojnosti Sodišča Evropskih skupnosti, ki bi s sodbami, s katerimi podeljujejo naravo neposrednega učinka v sporu med posamezniki, lahko prekoračilo pristojnosti, kot zamejujejo pravo Evropske skupnosti. Tako je pravica do prepovedi diskrimi-

¹⁵ SEU *Vera Egenberger proti Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung eV*, C-414/16, 17. 4. 2018.

¹⁶ SEU *Werner Mangold proti Rüdigerju Helmu*, C-144/04, 22. 11. 2005.

¹⁷ BVerfG *Honeywell*, 6. 7. 2010.

nacije zagotovljena posameznikom, ki se lahko na njo sklicujejo v postopkih pred nacionalnimi sodišči.

V nedavni sodni praksi je šlo Sodišče EU še dlje, saj je podelilo naravo neposrednega učinka v sporu med zasebnima subjektoma glede pravice socialnega prava. Leta 2014 je v zadevi *Association de médiation sociale* namreč zapisalo, da jasne, natančne in nepogojne določbe direktive, ki posameznikom podeljuje pravice ali jim nalaga obveznosti, ni mogoče uporabiti v sporu med posamezniki.¹⁸ Razsodilo je, da pravici do obveščenosti in posvetovanja delavcev v podjetju, kot je predvidena v 27. členu Listine EU in določena z Direktivo 2002/14/ES o določitvi splošnega okvira za obveščanje in posvetovanje z delavci v Evropski skupnosti, ni mogoče zagotoviti učinka v zasebnopravnem razmerju. Kljub temu iz posameznih sodb izhaja neposredni učinek pravic v zasebnopravnih razmerjih. Tako na primer iz sodbe *Google Spain* izhaja, da je treba 7. in 8. členu Listine EU, ki zagotavljata pravico do zasebnosti in varstvo osebnih podatkov, pripoznati učinek tudi med zasebnima subjektoma.¹⁹ Novembra 2018 pa je Sodišče EU odločilo, da ima horizontalni učinek pravica do plačnega letnega dopusta.²⁰ Tako je zagotovilo horizontalni učinek pravice, ki se ne nanaša zgolj na prepoved diskriminacije, temveč spada v kategorijo socialnih pravic.²¹

Sodišče EU je v združenih zadevah *Bauer* odločalo o sporu med nemškim mestom Wuppertal in gospo Bauer ter med Volkerjem Willmerothom kot lastnikom družbe Technische Wartung in gospo Broßonn.²² Namreč mesto Wuppertal in Volker Willmeroth kot nekdanja delodajalca pokojnih zakoncev Bauer

¹⁸ SEU *Association de médiation sociale proti Union locale des syndicats CGT in drugim*, C-176/12, 15. 1. 2014, tč. 36. Sodišče EU se opre na predhodno sodno prakso, kot sta sodbi: SEU *Bernhard Pfeiffer, Wilhelm Roith, Albert Süß, Michael Winter, Klaus Nestvogel, Roswitha Zeller in Matthias Döbele proti Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV.*, C-397/01 do C-403/01, 5. 10. 2004, tč. 109; in SEU *Seda Kücükdeveci proti Swedex GmbH & Co. KG*, C-555/07, Sodišče, 19. 1. 2010, tč. 46.

¹⁹ SEU *Google Spain*, C-131/12, 13. 5. 2014.

²⁰ O pomembnosti zadeve *Bauer* piše na svojem blogu Sarmiento, 2019, e-vir.

²¹ Leta 1958 je začela veljati Pogodba o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti, ki je prepovedovala diskriminacijo na podlagi državljanstva in varovala načelo enakega plačila za enako delo. To pomeni, da lahko t. i. Rimsko pogodbo označimo za prvi mejnik, ko se je začelo področje varstva v ustanovnih pogodbah poleg ekonomskih svoboščin širiti tudi na človekove pravice. To sta edini človekovi pravici, ki jima je pravni red Evropske gospodarske skupnosti zagotavljal varstvo. Šele kasneje je prišlo do razvoja varstva človekovih pravic v sodni praksi Sodišča Evropskih skupnosti. Prvo sodbo predstavlja že omenjena zadeva *Stauder* (SEU *Stauder proti mestu d'Ulm – Sozialamt*, C-29/69, 12. 11. 1969).

²² SEU *Stadt Wuppertal in Volker Willmeroth als Inhaber der TWI Technische Wartung und Instandsetzung Volker Willmeroth e. K. proti Marii Elisabeth Bauer in Martini Broßonn*, C-569/16 in C-570/16, 6. 11. 2018.

in Broßonn sta zavrnila plačilo denarnega nadomestila za plačani letni dopust, ki ga njuna zakonca pred smrtjo nista izrabila. Sodišče EU je opredelilo, da pravica do plačanega letnega dopusta, ki je temeljno načelo socialnega prava EU, izhaja iz 7. člena Direktive 93/104/ES o določenih vidikih organizacije delovnega časa²³ in 7. člena Direktive 2003/88/ES o določenih vidikih organizacije delovnega časa²⁴ ter je kot človekova pravica določena v drugem odstavku 31. člena Listine EU. Sestavljena je ne zgolj iz pravice do letnega dopusta, temveč tudi pravice do plačila in posledično pravice do denarnega nadomestila za letni dopust, ki ob prenehanju razmerja ni bil izrabljen, če je to prenehalo zaradi smrti delavca.

Narava pravice do plačanega letnega dopusta ima posledico, da države članice ne smejo sprejeti zakonodaje, ki bi povzročila, da se temu delavcu retroaktivno odvzame pravica do plačanega letnega dopusta, ki jo je pridobil pred smrtjo, in se torej njegovim pravnim naslednikom odvzame pravica do denarnega nadomestila, ki to pravico do plačanega letnega dopusta nadomesti. Sodišče EU je sprva ugotovilo, da ima pravica do plačanega letnega dopusta, kot je opredeljena v Direktivi 2003/88/ES, jasno, natančno, nepogojno naravo in podeljuje posameznikom pravice, kar vzpostavlja naravo neposrednega učinka. Sodišče je omejilo neposredni učinek te pravice, ko je določilo, da se posamezniki lahko na to pravico sklicujejo zgolj zoper državo članico in vse njene upravne organe, tudi decentralizirane. Vendar je ta pravica, katere varstvo zagotavlja tudi Listina EU, priznana vsem delavcem in je zavezujoče ter nepogojne narave, zato je ni treba dodatno konkretizirati z določbami prava EU ali nacionalnega prava. Kot pomembno je Sodišče EU opredelilo tudi izrecno omembo delavca, kateremu pripada pravica do plačanega letnega dopusta, v Listini EU. Zapisalo je, da predmetna določba Listine EU *per se* zadošča, da je delavcem podeljena pravica, na katero se lahko v okviru spora z drugim posameznikom sklicujejo. Namreč nacionalno sodišče ima dolžnost zagotoviti njen polni učinek, tako da po potrebi ne uporabi nacionalne zakonodaje, če ji ta nasprotuje.

²³ Direktiva 93/104/ES Sveta z dne 23. novembra 1993 o določenih vidikih organizacije delovnega časa. UL L 307, 13. 12. 1993, str. 18–24.

²⁴ Direktiva 2003/88/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 4. novembra 2003 o določenih vidikih organizacije delovnega časa. UL L 299, 18. 11. 2003, str. 9–19.

Sklep

Ratio teh odločitev Sodišča EU je, da ima posameznik pravico uživati polni učinek človekovih pravic, ki so zagotovljene v Listini EU. Kljub temu, da sprva ni bilo jasno, ali zagotavljanje polnega učinka teh pravic pomeni, da lahko njihovo varstvo posameznik uveljavlja zgolj zoper državo, sedaj vemo, da seže njihovo varstvo dlje. Namreč posamezniki lahko uveljavljajo človekove pravice v sporu zoper druge subjekte zasebnega prava. To obveznost je Sodišče EU naložilo tudi nacionalnemu sodišču, ki je dolžno v konkretnem primeru zavrniti uporabo neskladnega nacionalnega prava v luči načela nadrejenosti oziroma primarnosti prava EU. Menim, da razvoj sodne prakse Sodišča EU kaže naraščajočo pomembnost človekovih pravic v pravnem redu EU. Približevanje pravnega reda EU posamezniku, tudi skozi horizontalni učinek človekovih pravic, kot jih zagotavlja Listina EU, bo zagotovilo njegovo učinkovitost in odpravilo poslednje vrzeli v federalni naravi EU, ki po mojem mnenju že danes ustreza netipični obliki federalne države EU.

- Amato, G., Ziller, J. (2007). *The European Constitution: Cases and Materials in EU and Member States' Law*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, str. 114–145.
- Arnall, A. (2006). *General Principles of Law and Fundamental Rights. V: The European Union and its Court of Justice / Jacobs, F. G. (ur.)*. Oxford, New York: Oxford University Press, str. 335–390.
- Claes, M. (2006). *The National Courts' Mandate in the European Constitution*. Oxford in Portland (Oregon): Hart Publishing.
- Craig, P. (2013). *The Lisbon Treaty*. Oxford: Oxford University Press.
- Direktiva 93/104/ES Sveta z dne 23. novembra 1993 o določenih vidikih organizacije delovnega časa. UL L 307, 13. 12. 1993, str. 18–24.
- Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000 o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. UL L 303, 2. 12. 2000, str. 16–22.
- Direktiva 2003/88/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 4. novembra 2003 o določenih vidikih organizacije delovnega časa. UL L 299, 18. 11. 2003, str. 9–19.
- Frantziou, E. (2019). *The Horizontal Effect of Fundamental Rights in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaila, H. (2012). *The Scope of Application of the Charter of Fundamental Rights of the EU in the Member States. V: Constitutionalising the EU Judicial System: Essays in Honour of Pernilla Lindh / Cordonnell, P., et al. (ur.)*. Oxford in Portland (Oregon): Hart Publishing.
- Lenaerts, K. (2000). *Fundamental rights in the European Union*. *European Law Review*, let. 25, str. 575–600.
- Lenaerts, K. (2012). *Exploring the Limits of the EU Charter of Fundamental Rights*. *European Constitutional Law Review*, let. 8, št. 3, str. 375–403.
- Sarmiento, D. (2018). *Sharpening the Teeth of EU Social Fundamental Rights: A Comment on Bauer. Despite Our Differences: A blog about EU Law and other creatures*. URL: <https://despiteourdifferencesblog.wordpress.com/2018/11/08/sharpening-the-teeth-of-eu-social-fundamental-rights-a-comment-on-bauer/>, 16. 4. 2019.
- SEU *Association de médiation sociale proti Union locale des syndicats CGT in drugim*, C-176/12, Sodišče, 15. 1. 2014, ECLI:EU:C:2014:2.
- SEU *Bernhard Pfeiffer, Wilhelm Roith, Albert Süß, Michael Winter, Klaus Nestvogel, Roswitha Zeller in Matthias Döbele proti Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV.*, C-397/01 do C-403/01, 5. 10. 2004, ECLI:EU:C:2004:584.
- SEU *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Republik Österreich*, C-112/00, Sodišče, 12. 6. 2003, ECLI:EU:C:2003:333.
- SEU *Gabrielle Defrenne proti Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena*, C-149/77, Sodišče, 15. 6. 1978, ECLI:EU:C:1978:130.
- SEU *Google Spain*, C-131/12, Sodišče, 13. 5. 2014, ECLI:EU:C:2014:317.
- SEU *International Transport Workers' Federation in Finnish Seamen's Union proti Viking Line ABP in OÜ Viking Line Eesti*, C-438/05, Sodišče, 11. 12. 2007, ECLI:EU:C:2007:772.
- SEU *Internationale Handelsgesellschaft*, C-11/70, Sodišče, 17. 12. 1970, ECLI:EU:C:1970:114.
- SEU *Laval un Partneri Ltd proti Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Svenska Byggnadsarbetareförbundets avdelning 1, Byggettan in Svenska Elektrikerförbundet*, C-341/05, Sodišče, 18. 12. 2007, ECLI:EU:C:2007:809.
- SEU *Seda Küçükdeveci proti Swedex GmbH & Co. KG*, C-555/07, Sodišče, 19. 1. 2010, ECLI:EU:C:2010:21.
- SEU *Stadt Wuppertal in Volker Willmeroth als Inhaber der TWI Technische Wartung und Instandsetzung Volker Willmeroth e. K. proti Marii Elisabeth Bauer in Martini Broßonn*, C-569/16 in C-570/16, Sodišče, 6. 11. 2018, ECLI:EU:C:2018:871.
- SEU *Stauder proti mestu d'Ulm – Sozialamt*, C-29/69, Sodišče, 12. 11. 1969, ECLI:EU:C:1969:57.
- SEU *Vera Egenberger proti Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung eV*, C-414/16, Sodišče, 17. 4. 2018, ECLI:EU:C:2018:257.
- SEU *Werner Mangoldt proti Rüdigerju Helmu*, C-144/04, Sodišče, 22. 11. 2005, ECLI:EU:C:2005:709.
- Sever, S. (2018). *Učinkovanje temeljnih pravic med posamezniki v pravu Evropske unije: doktorska disertacija*. Ljubljana: Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani.

